

Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich
Wydział Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Oboźna 8, 00-227 Warszawa

<http://iberystyka-uw.home.pl>

dr hab. Anna Kalewska, prof. UW
a.kalewska@uw.edu.pl

Warszawa, 19 września 2016

Recenzja

Dysertacji doktorskiej mgr Anny Wolny (Wydział Filologiczny UJ, Kraków) pt.:

Ani Polka, ani Żydówka. «Polaca» w literaturze brazylijskiej XX wieku.

(Nem polonesa, nem judia. A «polaca» na literatura brasileira do século XX)

Dysertacja doktorska Pani magister Anny Wolny wpisuje się w nurt krajowej, luzofońskiej i światowej brazylianistyki, traktując o fenomenie *polaca* [etymologia port. wersja kontynentalna: Polka; port. wersja brazylijska: prostytutka] w literaturze brazylijskiej XX wieku na przykładzie pięciu wybranych tekstów narracyjnych, opublikowanych w latach 1920 – 2000 przez brazylijskich prozaików, autorów wybitnych i uznanych, takich m. in. jak Dalton Trevisan (znany w Polsce z *Opowiadań wcale nie przykładnych*, opublikowanych w serii Proza Iberyjska w Wydawnictwie Literackim w Krakowie w 1980 r.) i Moacyr Sliar, pisarz o wschodnioeuropejskich i żydowskich korzeniach.

Praca doktorska pt. *Ani Polka, ani Żydówka w literaturze brazylijskiej XX wieku* proponuje zerwanie z Kartezjuszem i wyjście naprzeciw feministkom na przykładzie wybranego korpusu brazylijskich powieści (napisanych m. in. przez takich pisarzy, jak Hilário Tácio, Esther Largman, Moacyr Scliar i Dalton Trevisan), z których za najważniejszą uznaje Autorka *O ciclo das águas* (1975) Moacyra Scliara i *A polaquinha* (1985) Daltona Trevisana.

Feminizmowi reprezentowanemu przez Elisabeth Grosz (w wersji „cielesnej”) i Judith Butler (w wersji performatywnej) towarzyszą antropologowie kultury: Bryan S. Turner, John O’Neill, Michel Feher et al., Mike Featherstone, Mike Hepworth i Marcel Mauss jako prawodawca technik posługiwania się ciałem, przede wszystkim zaś Michel Foucault jako twórca teorii systemów dyscyplinarnych (którego podstawowe dzieła, w tym *Archeologia wiedzy/Arqueologia do Saber*, tłumaczone były na portugalski, czego Doktorantka powinna dać wyraz w Bibliografii). Rzecznicy odwrotu od podmiotu kartezjańskiego towarzyszą rozważaniom o płynnych granicach tożsamości w dobie postmodernizmu, przede wszystkim jeśli chodzi o kwestionowanie norm, zasad i granic kobiecości/męskości i stosownego dyskursu – literackiego, historycznego, kulturowego, społecznego i politycznego, choć nie zawsze jeszcze wypowiedzanego głosem egzotycznej w Brazylii (anty)bohaterki.

Przedmiotem dysertacji jest *polaca* – figura nie tyle retoryczna czy metafora kobiety z Europy Wschodniej (często pochodzenia żydowskiego) na emigracji zarobkowej w Brazylii, co konstrukt historyczno-społeczny i polityczny z czasów wielkiej emigracji do „Ziemi świętego krzyża” (masowej od ok. 1871 r.), funkcjonujący w wyobraźni literackiej wieku XX. Konstrukt *polaca* uzupełniony zostaje przez wyobrażenie Mulatki, dopełniając proces historyczno-literacki rozpoczęty w Europie, zaś zwieńczony w Brazylii, w dziełach wybitnych pisarzy języka portugalskiego.

Celem dysertacji Pani mgr Anny Wolny jest wniesienie udziału do historii i teorii badań literackich poprzez wydobywanie z zapomnienia kwestii „uobecnionej nieobecności” («uma ausência presente», s. 8) bohaterek niegdyś z literatury wyklętych, pozbawionych własnego głosu narracyjnego, zasługujących co najwyżej na wzmiankę w kronice policyjnej czy sprawozdaniu z obdukcji lekarskiej – kobiet z Europy Wschodniej, Polek, Rosjanek, Czeszek, Węgielek, Ukrainek i Żydówek, które jechały do Nowego Świata „gotowe na wszystko”, by polepszyć byt materialny swój i swoich rodzin, nazywanych *polacas* (w odróżnieniu od *polonesas* – Polek) i kojarzonych w Brazylii z przedstawicielkami najstarszego zawodu świata.

Konstrukcja podmiotu – także podmiotu kobiecego „wyklętego” z oficjalnego dyskursu rodziny, społeczeństwa, państwa i narodu powstaje w zależności od panującego systemu władzy. Podobnie jak i historia seksualności i wola wiedzy w rozumieniu Foucaulta. Jednak pomimo prymatu władzy i instrumentalnie rozumianego seksu, w nowym wspaniałym brazylijskim świecie pojawiają się także „miejsca tolerancji” («os lugares de tolerância», s. 14) – przytułki, hospicja i szpitale, gdzie rodzi się i umiera *polaca*, czyli wschodnioeuropejska prostytutka bez głosu i pamięci kulturowej, stanowiąc element przewrotowy w stosunku do wzorca kultury patriarchalnej.

W pierwszej, metodologicznej części dysertacji, Pani mgr Anna Wolny rozpoznaje istotność fenomenu *polacas* dla pełnego opisu kulturowej kategorii płci (*gender*) i różnorodnych tendencji we współczesnych studiach humanistycznych: postmodernizmu, poststrukturalizmu, fenomenologii, feminizmu, socjologii, socjologii i studiów kulturowych. W sferze metodologicznych odniesień pojawiają się Nietzsche, Deleuze i Marcel Mauss, a także m. in. Jacques Derrida i dekonstrukcjonizm, Margaret Mead i pionierskie rozważania o temperamencie seksualnym w społeczeństwach prymitywnych, rozważania Roberta Herta o socjologii religii i folklorze, przeplatane z uwagami Elisabeth Grosz na temat analizy ciała jako przedmiotu społecznego.

Cytowane rozważania metodologiczne pozwalają, zdaniem Doktorantki, na dostrzeżenie doświadczenia indywidualnego w ciele ludzkim (ciele kobiecym), skupiającym w sobie również ogólny obraz goszczącego je (lub odrzucającego) społeczeństwa. Dlatego więc omówienie cielesności wschodnioeuropejskiej prostytutki (zwanej zawsze *polaca*, dla odróżnienia od *polonesa*/ Polki w Brazylii, rolniczki, matki, żony Polaka) służyć będzie diagnozie stanu społeczeństwa brazylijskiego. Cel ten będzie realizowała Pani Anna Wolny stopniowo, konsekwentnie i rzetelnie, pojmując ciało kobiece jako obszar między wiedzą antropologiczną a władzą społeczno-polityczną, sferę opozycji i oporu względem kultury, ważnego komponentu definicji płci zależnie od porządku władzy i

performatywności dyskursu (źródła powołań: Foucault, Grosz, Butler, John L. Austin). *Polaca* staje się zatem produktem wielorakiego dyskursu metodologicznego i przedmiotem rozważań w rozdziałach analitycznych.

Zdaniem Doktorantki, *polaca* i jej przemilczane lub manipulowane w Brazylii dzieje wpisują się w krąg „wyzwoleńczej antropofagii” brazylijskich kobiet, które uzyskały prawo głosu w 1927 r., a następnie prawo do edukacji akademickiej i pracy. Pani Anna Wolny cytuje postulaty brazylijskich feministek (takich, jak Elódia Xavier, Michelle Perrot, Margareth Rago, Mary del Priore, Rosi Braidotti) i umiejscawia je w tle latynoamerykańskiego „społeczeństwa somatycznego” i w otwartym na progresywne zmiany „ciele brazylijskim” – obszarze (re)negocjacji tożsamości płci, rasy, narodu, państwa, społeczeństwa, polityki, kultury i literatury.

Druga część pracy doktorskiej p. Anny Wolny przynosi informacje na temat kontekstu historycznego i socjologicznego miejskiej prostytucji w największych miastach Brazylii – Sao Paulo i Rio de Janeiro. Pojawia się tu perspektywa historyczno-socjologiczna, figura (anty)bohaterki wpisuje się w przemiany typu miejskiego, widoczne zwłaszcza po zniesieniu w Brazylii niewolnictwa (1888), gdy rozwój tkanki miejskiej umożliwił (re)negocjację statusu kobiety do tej pory wyklętej. Paradoksalnie, dzięki prostytucji Brazylia modernizuje się, zbliża do Europy, oswaja tajemniczą *femme fatale*, która choć kończy na ogół źle – jako ofiara stręczyciela, klienta lub choroby wenerycznej – zaczyna funkcjonować w przestrzeni publicznej, wyzwala z wyobrażeń o romantycznej seksualnej niewolnicy, zaczyna dzielić los Mulatki; jednak w przeciwieństwie do Francuzki wschodnioeuropejska prostytutka, najczęściej Żydówka (*polaca*), nie gromadzi klejnotów ani bogactw i nie wraca do kraju pochodzenia.

Obraz uwodzicielskiej cudzoziemki zaczyna pojawiać się w literaturze (np. w powieściach Machado de Assis), Słowianki i Żydówki stają się obiektem przemytu i handlu żywym towarem, trafiają w końcu na karty brazylijskich powieści, czego bodajże pierwszym przykładem jest *O ciclo das águas* Moacyra Scliara.

Trzecia, najważniejsza, analityczna część dysertacji doktorskiej p. Wolny dotyczy już literackiego obrazu *polaca*. Omówione w niej zostają następujące powieści:

- *Madame Pommery* (1920; 4-te wydanie 1992) Hilário Tácito, gdzie bohaterką jest Ida Pomerikowsky, Żydówka z Europy Centralnej, urodzona „między Kordobą a Sewillą”, swoista Madame Pompadour/Madame Bovary, czy też brazylijska *femme fatale*,
- *A última polaca ou Sarah pede: por favor, não tragam flores à minha sepultura* (1985) / nowela Maurício Pernidji o straconych złudzeniach wschodnioeuropejskiej Żydówki,
- *O ciclo das águas* (1975) Moacyra Scliara (1937 – 2011), brazylijskiego lekarza, pisarza, wykładowcy akademickiego, podejmującego w swojej twórczości tematykę imigracji żydowskiej do Brazylii, przemian społecznych i politycznych, życia klasy średniej, etc.,
- *Polaquinha* (1985) Daltona Trevisana, gdzie *polaca* może już być istotnie Polką, społecznym konstruktem (post)modernistycznym, podobnie jak i polska etnia w Brazylii przybierać cechy

wielokulturowej Brazylii, w której rzeczywistość Soplicowa przeplata się z walką o wyzwolenie ras i klas społecznych.

Wymienione powieści rozwijają wątek *polaca*, traktując o zjawisku prostytucji jako społecznie nagannym, choć do pewnego stopnia uzasadnionym, bowiem wynikającym z przyspieszenia cywilizacyjnego w Brazylii po zniesieniu niewolnictwa. Podobnie jak *Memórias póstumas de Brás Cubas* czy *Tristram Shandy* wprowadzają referencje intertekstualne i prowadzą grę między rzeczywistością empiryczną a kreacją literacką. Bohaterka – wschodnioeuropejska *polaquinha* (zdrobnienie: od *polaca*) może być ofiarą oszustwa matrymonialnego, a także produktem dyskursu i kultury, w znacznie mniejszym stopniu przejawem kobiecej biologii i cielesności, kojarzonej z bezdietnością, nieposłuszeństwem i obrazą „zacnego” mieszczańskiego społeczeństwa (społeczeństwa, które ją w istocie stworzyło i utrzymywało). Z nielicznymi wyjątkami, *polaca* kończy życie w niesławie, umierając na chorobę weneryczną bądź w wyniku tragicznego zdarzenia.

Wraz z tematem *polacas*, pojawia się w Brazylii nowa powieść historyczna, różna na gruncie latynoamerykańskim od powieści Waltera Scotta, podważająca status narracji i dość skromna w zakresie metafikcji, bez ambicji uniwersalnych, co czyni ją podatną na lektury postmodernistyczne, psychoanalityczne i feministyczne. Kobiecy cykl naturalny („cykl wody” – *o ciclo das águas*) jest czasem natury i przeczy niekiedy cyklowi historii, narodu, rasy czy płci. Kobiecość może realizować się poza wzorcem patriarchalnym, zasadami tradycyjnego społeczeństwa mieszczańskiego lub – w przypadku Brazylii społeczeństwa i narodu *in statu nascendi* – tam gdzie *polaca* i Mulatka przyczyniły się do jego powstania i rozwoju.

W przedostatniej, czwartej części omawianej dysertacji, Autorka wpisuje fenomen *polaca* w kontekst emigracji europejskiej na południu Brazylii (w stanie Paraná), która nie odtwarza wzorca cywilizacji luzofońskiej wyidealizowanego przez Gilberta Freire i Darcy Ribeiro. Polacy w Brazylii wprowadzili nowy sposób zagospodarowania i uprawy ziemi i nowy wzorzec antropologiczny – europejsko-brazylijskiego Metysa. Wedle tej interpretacji, Polak (Wschodni Europejczyk, jak jego córka lub partnerka) nie zawsze byłby dzielny i pracowity, a towarzysząca mu *polaca* nie stanowiłaby dobrego materiału na żonę ... Asymilacja i akulturacja ludności słowiańsko-żydowskiej rządzi się tu innymi prawami, niż integracja przybyszów z innych części świata. Ludność ta cierpiała w wyniku uprzedzeń i stereotypów rasowych, o czym pisali cytowani przez p. Wolny autorzy polskojęzyczni (Budakowska, Dembicz, Głuchowski, Kawka, Kula, Wachowicz), jak i b. prezydent Brazylii Fernando Henrique Cardoso, w słynnym dziele *Raças e classes sociais no Brasil* (1972). Polak – jak i Polka czy *polaca* (napływający do Brazylii masowo po 1871 r.) – postrzegani bywali niekiedy w kategoriach „białego Murzyna”, wpisując się w stereotyp rzekomo leniwego i gnuśnego, a w istocie wykorzystanego i upokorzonego emigranta.

Logiczną konsekwencję przytoczonych rozważań stanowi ostatni, piąty rozdział dysertacji, gdzie *polaca* przedstawiona została jako odwrócona wizja Mulatki, duchowa – czy raczej społeczna siostra Żydówki na rubieżach Ameryki Łacińskiej, (anty)bohaterka stanowiąca swój byt na egzystencjalno-

kulturowym i społecznym skrzyżowaniu rasy i płci. O ile jednak Mulatka stanowi dziś niekwestionowany symbol narodowy Brazylii, urzekając kolorytem i spontaniczną erotyką, *polaca* budzi mieszane, na ogół negatywne skojarzenia i odczucia. Obydwie odegrały rolę kulturotwórczą w największym kraju Ameryki Łacińskiej, daleką však od tej, jaką posiadały bohaterki portugalskich legend o zaczarowanych arabskich księżniczkach. Ustały miejsca kobietom w powieściach Jorge Amado – Teresie Batista i Gabrieli, obnażając mechanizmy dyskursu społecznego, dla którego antropofagia kulturowa i kontestacja wzorca europejskiego stały się prymatem – stąd m. in. wynika kontestacja *polaca* i pochwała Mulatki. Polka – tak obojętna moralnie *polonesa*, jak i negatywnie nacechowana *polaca* raczej nie tworzy metysażu brazylijskiego, kwestionując cywilizacyjny, kulturotwórczy mit rasy białej i plasując się na rubieżach mitów pochodzących z Europy (meduzy, syreny, harpii, gorgony, modliszki, etc.), czy uwodzicielskiej cudzoziemki, *femme fatale*, skazanej na pogardę i zapomnienie.

Słusznie zatem przypomina p. mgr Anna Wolny, że postać *polaca* w literaturze brazylijskiej przeczy ideałowi metysażu, postępu, cywilizacyjnej roli emigracji, reprodukcyjnej funkcji kobiety, abolicji i stworzenia narodu wolnych Brazylijczyków. Wschodnioeuropejska emigrantka o żydowskich korzeniach zastąpiła bowiem czarną niewolnicę, stała się obiektem handlu, nadużyć, deprawacji i degeneracji osoby, rasy i płci, stając się żywym świadectwem negatywnych aspektów tworzenia brazylijskiej tożsamości. Kryzys czy też zakwestionowanie idei postępu mogą być však płodne dla literatury, zaś „wielkie narracje” w istocie stają się niebezpieczne, o czym przypomina Zygmunt Bauman i teoretycy późnej, „płynnej” nowoczesności.

W *Rozważaniach końcowych (Considerações finais)* Doktorantka cytuje kilka współczesnych powieści traktujących o prostytutce w Bazylii i jej polskich heroinach, jak również godną osobnego studium powieść z *happy endem* pt. *Zojda z Bieszczad* (2010) Ewy Lenarczyk; główna bohaterka, dawna niedouczona bieszczadzka znajda, wyzwala się z nieudanego małżeństwa z łemkowskim chłopem i znajduje szczęście w Brazylii, jako licencjonowana nauczycielka i żona naczelnego architekta Kurytyby.

We wnioskach końcowych należałoby oczekiwać pełniejszego sformułowania stwierdzeń związanych z uwikłaniem *polaca* w dyskurs władzy, społeczeństwa i literatury Brazylii, jak również odważniejszego sformułowania problemów, jakie nastęrcza spotkanie rodzaju kobiecego, rasy słowiańskiej i osób żydowskiego pochodzenia na emigracji w Brazylii. Stereotyp *polaca* problemy te raczej uwypukla niż łagodzi (*atenua*, s. 207 i ostatnia doktoratu), stanowiąc pole do nowych rozważań teoretyczno-metodologicznych i twórczych, samodzielnych badań literackich, które Doktorantka ma szansę podjąć w przyszłości. W oparciu o stosowną literaturę przedmiotu – Bibliografię, w której zabrakło na przykład:

- Prac socjologicznych b. prezydenta Brazylii (1995-2003) Fernanda Henrique Cardoso, zwłaszcza dotyczących teorii zależności w Ameryce Łacińskiej; warto dodać, że *Zależność a rozwój w Ameryce Łacińskiej – próba interpretacji socjologicznej* FHC została

opublikowana w serii wydawniczej Biblioteka Iberyjska (MHPRL / ISiU UW), w przekładzie Henryka Siewierskiego i Zuzanny Jakubowskiej, 2008,

- najnowszych esejów słynnego portugalskiego krytyka literatury Eduardo Lourenço, dotyczących Brazylii i krajów luzofońskich, np. *Do Brasil, Fascínio e miragem*, org. e pref. Maria de Lourdes Soares, Gradiva, Lisboa 2015, zwłaszcza jeśli chodzi o relacje brazylijsko-portugalskich,
- *Idem, Do Colonialismo como Nosso Impensado*, org. e pref. Margarida Calafate Ribeiro, Roberto Vecchi, gradiva, Lisboa 2014; eseje istotne dla kwestii przewartościowania portugalskich odkryć geograficznych,
- opracowań dotyczących kulturowej kategorii płci w perspektywie ibero-slawistycznej, czego przykładu dostarcza e-book opublikowany w ubiegłym roku (2015) w Lizbonie przez ekipę zaprzyjaźnionych badaczy: *Os Estudos de Género na Perspetiva Ibérica e Eslava*, Lisboa http://www.lusosofia.net/textos/20150902-cieszynska_beata_silva_fabio_mario_estudos_de_genero.pdf),
- odniesień do adaptacji motywu *polaca* w literaturze portugalskiej, na przykład opowiadania Lidii Jorge *Dama Polaca Voando em Limusine Preta*, opublikowane w zbiorze *O Amor em Lobito Bay* (2016).

Ciekawi również jesteśmy wkładu własnego Pani Anny Wolny do omawianego tematu, Jej artykułów, wystąpień na genderowych konferencjach, czy też udziału w publikacjach i wydarzeniach – coraz licznej organizowanych przez różne instytucje, Uniwersytety i media w Polsce – na temat relacji polsko-brazylijskich i ich specyficznego, kobiecego aspektu, ongiś owianego złą milczeniem czy nieobyczajnej tajemnicy, dziś w pełni rehabilitowanego i włączonego w żywy dyskurs badawczy studiów o Brazylii i Ameryce Łacińskiej w perspektywie porównawczej.

Nieliczne uwagi krytyczne, spostrzeżenia techniczne czy uwagi bibliograficzne mają charakter pomocniczy i nie umniejszają wysokiej, oryginalnej trajektorii badawczej omawianej dysertacji. Jednakże, w tekście głównym chcielibyśmy zapoznać się z datami publikowanych w Brazylii powieści. Chętnie widzielibyśmy odwołania źródłowe w miejscu cytatów z drugiej ręki (np. Elisabeth Grosz, jako jedna z głównych metodolożek, warta jest bezpośredniego cytatu, z całym szacunkiem dla uwag Ewy Hyży o *Kobiece, Ciele i tożsamości...*, 2012). Kilku przynajmniej ważniejszych teoretyków kultury (np. Marcela Maussa, Bryana S. Turnera, a zwłaszcza Darcy'ego Ribeiro) należałoby „przeprowadzić” z przypisu do tekstu głównego, gwoili jego rzeczowości i naukowej precyzji. W niejasnym niekiedy, a nawracającym systemie powołań metodologicznych dostrzegamy najslabszą stronę doktoratu Pani Anny Wolny, tłumaczącą się wszak niepełnym, ba, pozbawionym własnego kobiecego głosu przedmiotem badań Doktorantki.

W dysertacji romańskiej pisanej w języku romańskim (portugalskim) cytaty z języka angielskiego należałoby przetłumaczyć, przynajmniej w przypisach. Jak również doprecyzować

tytuły powieści sugerowanych w śródtytułach (np. *O ciclo das águas* w rozdz. III.4). Warto również przejrzeć pracę pod kątem wyeliminowania literówek (np. na s. 120 i nast.), do Bibliografii włączyć przynajmniej najważniejsze prace Fernando Henrique Cardoso. Należy też ujednolicić „kobiecy”, powracający niczym fala lekturowych wspomnień tok kobiecego dyskursu na rzecz ujęcia problemowego, konkretnego metodologicznego, spójności wewnętrznej interpretacji i klarowności analizy.

W przypadku (gorąco przez nas rekomendowanym!) przygotowywania do druku polskiej wersji „książki z doktoratu” uprzejmie polecamy Pani Annie Wolny:

- publikacje o historii, kulturze, literaturze Brazylii, a także o relacjach polsko-brazylijskich, opublikowane w serii Biblioteka Iberyjska (www.bibliotekaiberyjska.pl) na czele ze *Szkicami brazylijskimi* Henryka Siewierskiego, jako swoistym „itinerarium odkrywania Ameryki”, którym podąża już wszak z sukcesem Doktorantka,
- najnowszy na rynku polskim (lipiec 2016), znakomity tom studiów i rozpraw pod red. Janiny Petelczyc i Marka Cichego pt. *Brazylia kraj przyszłości?*, gdzie Aleksandra Pluta opublikowała rozdział o kobietach i polityce (s. 167 – 177), wskazując na podejmowanie inicjatyw i realizowanie programów, które mają pomóc w polepszeniu sytuacji kobiet w Brazylii, zaś dr Gabriel Borowski z UJ nakreślił „bardzo krótki przewodnik” literatury brazylijskiej – wyczerpujące kompendium wiedzy o literaturze brazylijskiej dla polskiego czytelnika,
- artykuły Macieja Stasińskiego publikowane na bieżąco w *Gazecie Wyborczej*, z okazji Igrzysk Olimpijskich w Rio de Janeiro, czy też *impeachmentu* i zdjęcia z urzędu demokratycznie wybranej kobiety-prezydenta Dilmę Rouseff i zachwiania wizji „Nowej Brazylii” głoszonej przez b. prezydentów Fernando Henrique Cardoso i Inácio Lula da Silva.

Zważywszy na prawidłowe przeprowadzenie wyводу interpretacyjnego o motywie *polaca* w literaturze brazylijskiej XX, w oparciu o wielokierunkowe – literaturoznawcze, kulturoznawcze, socjologiczne, filologiczne oraz społeczno-polityczne przesłanki naukowe z całym przekonaniem o tym, że przedstawiona mi praca doktorska odpowiada wymaganiom Ustawy, uprzejmie wnioskuję do Wysokiej Rady Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego o podjęcie dalszych stosownych kroków w postępowaniu o nadanie **stopnia naukowego doktora** Pani magister Annie Wolny. Jednocześnie popieram Uchwałę Rady Wydziału Filologicznego UJ w kwestii **wyróżnienia** doktoratu Pani mgr Anny Wolny ze względu na znaczące wartości merytoryczne oraz znaczne wykroczenie poza zakres wymagań stawianych rozprawom doktorskim, jak również przychylam się do decyzji Dziekana WF UJ w sprawie zgłoszenia wyróżnionego doktoratu do **nagrody Prezesa Rady Ministrów RP**.

dr hab. Anna Kalewska, prof. UW